

Költői szókészletvizsgálat számítógépes programmal

„A kép hallgatóg költemény, a költemény beszédes kép.”

Plutarkhosz: Az athéniak dicsősége

Közhelyként hangzik, pedig nem az, hanem nagyon is élő kérdés, hogy a versek értelmezése régen foglalkoztatja mind az alkotókat, mind a befogadókat, az ókortól napjainkig. Az alkotókat azért, mert érdeklí őket, mennyire sikerült gondolataikat úgy kifejezni, hogy mások számára is megközelíthetőek legyenek. Az olvasókat azért, mert úgy érzik, a költő nekik üzent, talán helyettük „beszél”, tehát meg kell fejteniük a vers titkát.

„... a költő egyénisége, mint minden emberé jó részben külső ingerek reflexe. Általános, korszerű vagy örök, természeti, társadalmi és emberi behatásokra válaszol egyénien. Voltaképpen minden költészet ilyen válaszadás.” (1) Ezt a válaszadást több oldalról is meg lehet közelíteni. Az irodalomtudomány, a stilisztika, a szövegtan – hogy csak a legismertebb diszciplínákat soroljuk – más-más szempontokat érvényesít. Mi az utóbbi két tudomány eszközeit vettük vizsgálat alá, és alkalmaztuk őket, mert a nyelvi oldal kínálkozott a legegzenektabbnak a számítógépes program számára. Természetesen felhasználtuk az elsőként említett tudomány eredményeit is, hiszen ez egy-egy művész szókészletének elemzésekor elengedhetetlen.

Számítógépes program segítségével már többször feldolgoztuk költők, drámaírók nyelvhasználatát, és meggyőződésünk, hogy ez a módszer is lehet egy a sok közül, amellyel feltárhatjuk az általunk olyan szépnek, fontosnak, életünkhöz hozzátartozónak tudott művek „válaszadásait”. Sok mindent elárul az alkotóról, a művekben megfogalmazott gondolatokról, érzésekről, hangulatokról, ha magunk elé tudjuk tenni egy-egy alkotó teljes szókincsét művei alapján és a programmal összefüggéseket keresünk szavai között. (2)

A nyelv legkisebb építőkövei, a szavak a költői művekben megfoghatóvá, érzékelhetővé, képivé teszik azt, amit jelölnek. *Radnóti Miklós* erről így ír: „A költő, az író ott kezdődik, ahol világot teremt magának, és ezt a nyelven keresztül teszi. Anyaga a szavak, melyek akkor válnak költészetté, mikor elszakadnak betű szerinti, szótári értelmüktől és alkotó részeivé válnak a költői realitásnak, a költő világának.” (*Tanulmányok, cikkek* 26). A művészi szövegelemek részeiként olyan szervezethez tartoznak meg, amely bepillantást adhat még egy-egy mű létrejöttének folyamatába is, tehát a szókészlet, szerkezetek, költői képek, trópusok elemzése az alkotás lélektanához is közelebb vihet. Részesévé válhatunk annak, hogy a költő miként teremt új dolgokat, „a semmiből világokat” (*Csokonai*) a nyelv erejével, a nyelv birtokában, az analógiák felismerésével és felismertetésével.

*Arisztotelész*től kezdve, *Dante* versértelmezéseitől a XX. század versmagyarázatáig hosszú az út, de a funkcionális stilisztika és a modern textológia módszerei mind meg-egyeznek abban, hogy minél „objektívebben”, minél mélyebben akarnak behatolni a költemények világába.

A mi törekvésünk jelen esetben, bár figyelembe veszi a hagyományokat, a hipertext fogalmát formálja át a versértelmezés érdekében. „A hipertext rendszerek legfontosabb jellemzőjeként azt tekinthetjük, hogy lehetővé teszik egy szövegben azt, hogy a számítógépen tárolt szöveg valamely pontjához hozzákapsoljunk ugyanabban a szövegben egy másik részt, vagy

egy másik szöveg egy darabját, ily módon, ezen szerkezet mentén nem lineáris kapcsolat jön létre szövegrészek között...” (3)

A költemények megközelítésében tehát nem a linearitást követjük, a sorról sorra való értelmezés nem felel meg az emberi gondolkodás aspektusának. A versek olvasása során ugyanis egyáltalán nem biztos, hogy az egymás után következő sorok mechanikus befogadása ragad meg igazán bennünk, hogy ez teszi a legnagyobb hatást ránk. Bár ez sem kizárt, de a vers lényegéhez tartozik, hogy belső tartalma azon asszociáció vagy asszociációk során tárul fel, amelyet vagy amelyeket egy bizonyos szó, szerkezet, kép vagy trópus, vagy egyéb művészi kifejezés felidéz bennünk. Ilyen értelemben a vers mintegy a „jéghegy csúcsa”, befogadásához, megértéséhez, átéléséhez szükségesek azok a belső, a hétköznapitól eltérő sémák, amelyek a vers felszíni értelmezését kibővítik. Radnóti fentebb idézett szavaival megfogalmazva „a szavak ... elszakadnak betű szerinti, szótári értelmüktől”, azaz hétköznap sémáinkban használt jelentésüktől, és „részeivé válnak a költői realitásnak, a költő világának”, azaz új jelentéssel gazdagodnak, amelyek olyan sémákon alapulnak, amelyek a költő más műveiből, már irodalmi művekből, a vers keletkezésének körülményeiből, a költő életpasztaizataiból, stb. táplálkoznak. (4)

A hipertext elv ilyenmódú alkalmazásával először a szavak konkordanciája segítségével csomópontokat (vagy asszociációs pontokat) hozunk létre az elemzendő költeményen belül, majd továbblépünk, és kapcsolatot keresünk a költő más költeményeiben található hasonló impulzusokkal, illetve a magyar és a világirodalom műveiben fellelt allúziókkal. (Elsősorban azokkal, amelyek véleményünk szerint – közvetlenül vagy közvetve – hatottak a költőre és ismeretük szükséges a vers mélyebb megértéséhez.) Bár mi itt – elsősorban terjedelmi, anyagi okokból – megálltunk, de meg kell jegyeznünk, hogy a következő logikus lépés az elemzett művek összekapcsolása a művek háttérét képező egyéb szövegekkel, korabeli dokumentumokkal (amelyek a művek keletkezésének körülményeit megvilágító visszaemlékezésektől a napi publicisztikáig tág teret adnak az asszociációkra.)

A verselemzés során tehát a programmal hozzákapcsoljuk a kiválasztott vers csomópontjait magának az elemzett versnek egy másik csomópontjához, ha több ilyen is van, akkor létrehozunk egy ún. hálót, amelynek csomópontjai a kulcsszavak és azok kombinációi, ezután lépünk a költő más műveihez, ill. a verssel kapcsolatban levő más művek, szövegek asszociációs pontjaihoz, így próbálunk a vers jelentéséhez közelebb kerülni, és a költő versben kifejezett komplex gondolatait, érzéseit minél teljesebb módon – irodalmi, kulturális, történelmi, életrajzi környezetbe ágyazva – visszaadni, rekonstruálni.

Az összekapcsolás alapját képező kulcsszavak kiválasztásakor – nagy információtartalmuk miatt – kitüntetett szerepük lehet a műben előforduló neveknek (esetünkben a vizsgálatunk tárgyát képező mitológiai neveknek), ill. a nevekhez társítható (a nevekhez tartozó sémák részét képező) kulcsszavaknak (pl. Odüsszeusz, a leleményes). A mű elemzése során különösen érdekes, hogy a költő – beépítve „költői világába” – milyen elemeket emel ki, hangsúlyoz a nevekhez tartozó sémákból, ill. milyen új elemekkel gazdagítja azt, hozzáátéve saját értelmezését a név jelentéstartalmához, gazdagítva ezzel saját világát és az egyetemes emberi kultúrát.

*

Az általunk használt számítógépes program (Boda I. Károly munkája) több részből áll. Az *Almenü* felajánlja, hogy *Füst Milán* vagy Radnóti verseit vagy Náhum próféta könyvét akarjuk-e tanulmányozni. (Füst Milánnal már régebben foglalkozunk, nemcsak költeményeivel, hanem drámáival és regényeivel is. A próféta könyvének szövege pedig a hipertext szövegvizsgálat miatt fontos.)

A három lehetőség után, ha Radnóti verseit választjuk, a gép kiírja, hogy hány szó található pl. a Radnóti-versekben (5):

Almenü

- [1] Füst Milán versei
- [2] Radnóti Miklós versei
- [3] Náhum próféta könyve
- [4] Radnóti Miklós: Nyolcadik ecloga

Választás: 2

szavak száma: 27508

különböző szavak száma: 9502

szóhasználati gyakoriság: 2.89

sorok száma: 5528

folytatás bármelyik billentyűvel

Már ezek is beszédes számok, össze tudjuk hasonlítani Füst Milánéival, ill. a költői szótárak adataival. Ezután a *Főmenü*be jutunk:

Főmenü

- [1] Adatbázis megváltoztatása
- [2] Eredeti szöveg áttekintése és vizsgálandó szövegrész kiválasztása
- [3] Kiválasztott szövegrész olvasása és asszociációk keresése
- [4] Szöveggörnyezetek vizsgálata a konkordancia szótár segítségével
- [5] Kulcsszavak és kombinációik keresése
- [6] Szavak gyakoriságának kilistázása
- [7] Szavak felvétele a kontrollált indexbe
- [8] Sorok felvétele a tartalomjegyzékbe
- [9] Kilépés

Választás:

A helyhiány miatt most csak a legfontosabb pontokra térünk ki. A [2]-nek az a jelentősége, hogy lehetőséget ad arra, hogy bármikor visszakapcsoljunk az eredeti szöveghez, tehát az összes vers szövege állandóan rendelkezésünkre áll és „lineárisan” (hagyományos módon) olvasható. A versek keresését index és tartalomjegyzék segíti.

A [3]-as menüpontban lehetőségünk nyílik az eredeti szövegből kiindulva a konkordancia vagy a kontrollált indexből kiválasztott (kulcs)szó alapján az eredeti vagy egy másik szöveg egy másik csomópontjába átlépni. Az index szöveggörnyezetben mutatja be a kiválasztott szót, és bármikor behívhatjuk azt, hogy a szó (ill. szöveggörnyezete) melyik versben található. Odakapcsolva kivilágított keretben jelenik meg a szó, a mondat, a képernyő görgetésével a vers címéhez is pillanatok alatt eljuthatunk.

A [4]-es menüpont segítségével a kiválasztott konkordancia szótárát használhatjuk önállóan. Ezzel lehetőségünk nyílik a költői nyelv, a költő nyelvhasználatának „felfedezésére”. (6)

Talán legizgalmasabb az [5] menüpont. Kulcsszavakat kereshetünk, ezek gyakoriságát kiírhatjuk, csoportokba gyűjthetjük őket, és kapcsolatukat (együttes előfordulásuk gyakoriságát) vizsgálhatjuk. Bármikor lehetőségünk van arra, hogy az eredeti szöveget, szövegrésztet megnézhessük, a kiválasztott szavakból pedig tesaurust, kontrollált indexet létesítsünk a [7]-es menüpont segítségével.

A [6]-os menüpont a kiválasztott szöveg gyakorisági szótárát teszi hozzáférhetővé. Ez segítséget nyújthat a megfelelő kulcsszavak kiválasztásában (minél gyakoribb egy szó előfordulása egy szövegben, várhatóan annál gazdagabb asszociációs lehetőségeket nyújt).

Összefoglalva: A program használata beavat a költői szóhasználatba. Élhetünk az egy szövegen belüli struktúravizsgálattal, majd kiléphetünk, és az egész költői műben megfigyelhetjük az azonos és különböző motívumokat. A Biblia szövege pedig lehetőséget ad a hipertext alapján az allúziókra.

*

Most pedig röviden összefoglaljuk, a program segítségével hogyan fogalmazhatjuk meg a címben felvetett problémát. Mennyiben jellemzi önmagát egy költő a mitológiai nevek segítségével egy verse alapján.

Az általunk vizsgált vers *Radnóti Miklós: Nyolcadik ecloga* c. műve. Versválasztásunkban abból indultunk ki, hogy névtani kongresszuson mutatjuk be munkánkat, ezért olyan versszöveget válasszunk, amelyben belső rendezettsége alapján kitüntetett helye van a neveknek: a tulajdonneveknek és a mitológiával kapcsolatos közneveknek. Előadásunk címe: *A mitológiai nevek a költői önkifejezésben*. Radnóti szavainak konkordanciájából kitűnik, hogy mind az Újszövetség, mind az Ószövetség frazeológiájával gazdagon él, sőt a görög és a latin mítoszt is beépíti költői identitásának megfogalmazásába.

Mindehhez nyelvének archaikus kifejezései társulnak. „Mivel archaizmusai változatos szerepet töltenek be, az archaizálás többféle típusát valósítja meg, ... jelentőségük utolsó kötetében különösen megnövekedik ... az eclogákban biblikus, zsoltáros levegőt árasztanak.” (7)

Ötvözi az ősit korai expresszionizmusával, franciás szürrealizmusával, a Nyugat első nemzedékétől - különösen *Babits*tól - örökölt újklasszicizmusával, és szintézist teremt, így hozza létre egyéni költői kifejezésformáját.

A mitológiai neveket a Nyugat első nemzedékéből *Ady* hozza először felszínre magamagának bemutatására. Szimbolizmusa szinte kínálja a lehetőséget erre. Elszórtan kortársai műveiben is találunk példát, de nem ilyen arányban. (8)

A mitológia forrása a művészeteknek, amelyben tulajdonképpen minden kor megtalálhatja önmagát. A nevekben kifejezett mítosz jelentése olyan sokrétegű, hogy a későbbi korok emberei meg tudják újítani, ébren tudják tartani, meg tudják őrizni az állandóságot a változóban. Tetten érhetjük a toposzok létrejöttét is a mitológiai nevekben.

Vizsgálódásaink iránya kettős: Radnóti költészetében egyre inkább a Bibliára és az antikvitásra, azok tulajdonneveire, ill. olyan köznevekre irányul, amelyek kulcsszavakként szerepelnek, csomópontjai lehetnek annak a hálónak, amelynek segítségével szövegeket hasonlíthatunk össze.

Az idő és a hely hiánya miatt két szöveg összehasonlításában érvényesítjük módszerünket. Náhum próféta könyve az egyik, Radnóti Miklós *Nyolcadik eclogája* a másik.

Érdekes jelenségre figyelhetünk fel a szövegösszehasonlítás alapján. A költő versének háttérében Náhum próféta könyve áll. Írója élő személy, Judeában működött i. e. 664–612 között. Az ő nevéhez fűződik tehát a kispróféták 7. könyve, amelyet a katolikus egyház kanonizált, a protestáns nem. Ninive pusztulásának (612) bemutatásával a próféta az isteni igazságosság diadalát hirdeti. A nyolc ecloga közül (tudjuk, hogy a 6. elveszett, vagy nem készült el) a nyolcadik az egyetlen, amelynek a befejezése nem tragikus, hanem bizakodó. Ebben szerepe lehet annak, hogy Náhum írása azt sugallja: a gonoszság előbb-utóbb megbűnhődik, és a jó győzedelmeskedik, ahogyan Isten rendeli.

Összehasonlítva a költő *Nyolcadik eclogáját* a többivel, azt találjuk, hogy az elsőben a pásztor és a költő, a másodikban a repülő és a költő, a negyedikben a Hang és a költő, a nyolcadikban a próféta és a költő beszélget, míg a 3–5–7.-ben nincs párbeszéd. A nyolcadik kiemelkedik az eclogák közül, mert a próféta megjelenésével a jövődőlés válik uralkodóvá. Közvetlenül vagy közvetve minden eclogában szerepel maga a költő. Tehát

ezeknek a műveknek az ars poetikus jellege nyilvánvaló, de a nyolcadikban a költő a próféták magasságáig emelkedik, és megtörténik az azonosulás is kettőjük között a hivatás szempontjából. Radnóti önmegjelenítésének a tetőpontja ez: „Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,/ s innivaló!” (Nyolcadik ecloga)

Lássuk először a Nyolcadik ecloga mítoszi neveit, majd néhány – általunk fontosnak ítélt – jellemzőjét. A következőkben kiemelt tulajdonnevek, köznevek, az idő, tűz, harag, próféta stb. megjelenítésére szolgáló kulcsszavak mind-mind asszociációs pontok, kapuk lehetnek, összekapcsolva az elemzett verset a költő más műveivel (ill. más irodalmi művekkel, egyéb szövegekkel stb.). Minderre példát a mellékletben adunk, amely reményeink szerint önmagáért beszél, jelezve – de korántsem feltárva, hiszen az a dolgok jellegéből fakadóan lehetetlen – a vers mélységeit és az általunk alkalmazott módszerben rejlő lehetőségeket.

mítoszi tulajdonnevek:

Náhum
Elkos
asszír
Úr {4}, Úrnak {3}
Kármel
Básán
Libánon
Ninivé {2}
Izaiásét

fiatal
agg
ős, ősi
régén
úton (átv.)
patakban (átv.)
S mennyi az Úrnak, mondd, ezer év?
csak pille idő az!
...Az én kis időmet
mérném szörnyű korodhoz? akár vad-
sodru patakban
gömbölyödő kavicsot, már koptat e röp-
ke idő is.
(az Úr, a próféta és a halandó ember ide-
jének jelzői ellentétesek: ezer, pille, ször-
nyű, ill. kis, röpke)

mítoszi köznevek:

próféta {5}, próféták {2}
hirdetni {2}
hegy, hegyi
úton, útrakelünk
bot, botokat
vándor
isten
angyal, angyali
szárny {2}
üdvözlégység {2}
amaz ifjú tanítvány {1}
rabbi
törvény
bűn, bűnös
sáskák
népnek, népet, néppel
ősi gomolyból
égi
ország
lélek

a tűz megjelenítése:

tűz
elemészt
fáklya
kemence
megsül
füstben
égeti, égeti
lobogással
szén {2}, szén
izzó
parázsával

a harag megjelenítése:

düh {2}
méreg
dühe, dühödöt
indulat
harag, nagyharagú
lobban (átv.)
villám (átv.)

az idő megjelenítése:

idő {2}, időmet
év, évezredek
óra
kornak, kora, korodhoz

a próféta, a költő**és az emberek****megjelenítése:**

próféta {5}, próféták {2}
 öregember
 férfiú
 zsákja (átv.)
 tanu
 atyám
 vándornak
 költő {5}, költők
 feleséged
 ellen
 ember {2}, emberi, emberforma
 pogányok
 népnek, népet, néppel
 nemzetek
 csecsemőket
 lakója
 holtak
 tetemekből

a prófétálás**megjelenítése:**

mondd {4}, megmondta {2}
 zengtem {2}
 számat, ajkát
 szót {2}, szavaidban, szavainkat
 szólni, szólalt, szólaltam
 szózatok
 igédet
 verseid
 hirdetni {2}
 írtál, megírtad
 ígért

archaizálás:

emel-é, melyik-é, valék én, fennmaradott, s úgy is lón, úgy lón minden, étek a népnek, bétöltötte a törvényt, kérdém

fokozás, ismétlés**(belső csomópontok a versben):**

Üdvözlégy ... szép öregember
 vad hegyi úton
 szárny emel-é
 szárny emel
 üdvözlégy, agg férfiú
 nagyharagú próféták egyike vagy
 zengtem a szót asszír Ninivé buja
 városa ellen]
 zengtem az isteni szót
 a harag teli zsákja valék én!
 Ismerem ős dühödét
 mi a célja az Úrnak
 s mint Ninivé, úgy meztelenül le az
 emberi lélek]
 hisz az ember az állatok alja!
 Mert megmondta az Úr
 a hegy megrendül
 A düh
 az ember ... árva az emberforma
 pogányok hadseregében]
 S megmondta az Úr régen szavaidban
 Így él benned a düh?
 számat is érintette ... szénnel az Úr
 a szén izzó, eleven volt
 És akit egyszer az Úr elküldött
 a szén ... égeti ajkát
 S mennyi az úrnak, mondd, ezer év?
 csak pille idő az!
 Az én kis időmet
 vadsodru patakban
 Próféták s költők dühe oly rokon
 eljön az ország
 már születőben az ország
 mi a célja az Úrnak
 lásd az az ország
 Útrakelünk, gyere
 mess botokat már
 Vándornak jó társa a bot

A következőkben a vers három látomását kiemelve szeretnénk megmutatni, hogy – mint arra a bevezetőben utaltunk – más irodalmi művek mennyire fontosak a vers „költői világának” megértéséhez.

1. A költő jelenének elképzeltetése kibontott hasonlattal:

„Gyors nemzetek öldöszik egymást s mint Ninivé, úgy meztelenül le az emberi lélek ...”
 a hasonlítottak: XX. század, a II. világháború és Ninive pusztulásának előjelei (K. e. VII. sz.)

a jelen megjelenítése a versben:

(e vad hegyi úton a járást)

(a bűn szaporább, mint annak előtte)

gyors nemzetek öldösis egymást

lemeztelenül az emberi lélek

az ember az állatok alja

falhoz verdesik ... a pötty csecsemőket

fáklya a templom tornya

kemence a ház, a lakója megsül benne

gyártelepek fölszállnak a füstben

égő néppel az utca rohan, majd bűgva elájul

s fortyan a bomba ... kiröppen a súlyos ereszték

szertehevernek a holtak a város terein

(az ember ... árva az emberforma pogányok hadseregében)

a múlt megjelenítése a versben:

(asszír Ninivé buja városa)

(a bő folyamok kiapadnak)

(megroggyan a Kármel, a Básán és a Libánon díszlehervad)

(a hegy megrendül)

(a tűz elemészt majd mindent)

falánk fene sáskák zöld felhője

(jaj a prédával teli várnak, ahol tetemekből épül a bástya)

(A múlt megelevenedik Náhúm próféta könyvében, amelyre a versben több közvetlen utalás is található, míg a fenti részletek közvetlenül utalnak a próféta látomására. Náhúm próféta könyvéről később szólunk.)

A két idősíks egybefoglalása az archaikus elbeszélő múlttal a vízió zárásaként: úgy lőn minden, ahogy te megírtad.

2. A prófétává válás misztériuma*a versben:*

„Hajdan az én torz számat is érintette, akárcsak

bölc Izaiásét, szénnel az Úr, lebegő paraszával

úgy vallatta a szívem; a szén izzó, eleven volt,

angyal fogta fogóval: „nézd, imhol vagyok én, hívj

engem is el hirdetni igédet”, – szóltam utána.

És akit egyszer az Úr elküldött, nincs kora annak,

s nincs nyugodalma, a szén, az az anyagi, égeti ajkát.

S mennyi az Úrnak, mondd, ezer év? csak pille idő az!”

a Bibliában:

(Ésaiás könyve 6. rész, 6–9 verszet) (9)

„6. És hozzám repült egy a szeráfok közül, és kezében eleven szén vala, amelyet fogóval vett volt az oltárról;

7. És illetté számat azzal, és mondá: Ímé ez illeté ajkaidat, és hamisságod eltávozott, és bűnöd elfedeztetett.

8. És hallám az Úrnak szavát, a ki ezt mondja vala: Kit küldjek el és ki megyen el nékünk? Én pedig mondék: Ímhol vagyok én, küldj el engemet!

9. És monda: Menj és mondd ezt a népek ...”

3. A próféta jövendölése az utolsó megszólalásában egyben a költő és a próféta azonosságára utal:

- Próféták s költők dühe oly rokon;
- míg / eljön az az ország, amit ígért amaz ifjú tanítvány,
rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat (!).
- Jöjj hirdetni velem ... már születőben az ország, ... lásd az az ország;
- Útrakelünk (!), gyere, gyűjtsük / össze (!) népet,

Felkiáltójellel láttuk el azokat a nyelvtani elemeket, amelyek többszámossal fejezik ki a próféta és a költő küldetésének azonosságát. A különböző terek és idők egybejátszása az állandóságot, a bibliai gondolatok örökkévalóságát jelentik. Annál is inkább, mert nemcsak az Ószövetség allúziója, hanem az Újszövetség Miatyánk imája is felidéződik (jöjjön el a Te országod). Radnóti Miklós szintézisbe foglalja a zsidó és a keresztény mítoszt.

Az ecloga műfaja az ókort idézi számunkra, tudjuk, hogy a költő *Vergilius* 9. eclogáját fordította le 1938-ban a Pásztori Magyar Vergilius kötet számára (10). A költői önmegjelenítés közvetlenül a párbeszéd formájában jelentkezik először. A versszituáció az antik *Theokritosz* – Vergilius pástorkölteményeiből imitált dialógus. Ez többszörösen alkalmasnak tűnik a költő rettenetes sorsának kifejezésére:

- először is azért, mert drámaivá teszi a lírai hangulatot;
- másodsor azért, mert nem akármilyen prófétát idéz meg, hanem a nagyharagú Náhumot, mert Ninive elfajulásában lát hasonlatosságot saját korával,
- harmadszor a párbeszédet úgy formálja, és ez már csakis az ő saját művészi fogása, hogy a különböző időszakok eseményei egy időszíkhöz jelennek meg:

a) a régmúlt, a próféta kora, amikor kijelöltetett a próféataságra, ekkori prófétálásai, írásának létrejötte Ninive pusztulásáról

b) az Úr mítoszi ideje

c) a költő jelene, a második világháború

d) a próféta jelene = a költő jelenével (átképzeléses idő)

e) látomás a jövőről, Jézus Krisztus országának eljövetele (a Miatyánk allúziója)

A versidő köti össze az egész művet, többdimenziós jellegével. Lineáris módon nem tudnánk befogadni, appercipiálni a különböző időket, csakis úgy, hogy igénybe vesszük memóriánk asszociatív képességét.

Most – mint arra korábban utaltunk – átlépünk a Biblia *Náhum próféta* könyvére, amelyre több közvetlen és közvetett utalás található a Nyolcadik eclogában.

A szövegben 834 szó, 124 sor található; a versben 493 szó, 68 sor található.

A két eltérő szöveg vizsgálatában természetesen sokkal több a különbség, mint a hasonlóság. Egészen már céllal született az egyik, mint a másik. Tehát mechanikusan nem érvelhetünk semmilyen szempontot. Ha mégis vállalkoztunk arra, hogy összevessük a két írást, akkor azt azért tettük, mert fogódzót találtunk a Biblia szövegében ahhoz, hogy megközelíthessük Radnóti Miklós egyik legszebb búcsúkölteményét, másodsorban célunk az is, hogy szövegelemzést végezzünk hasonló korpuszok között. Végül és nem utolsósorban Náhum próféta könyve veretes stílusával, örökérvényű soraival lehetőséget ad a mítoszok felelevenítésére is, ahogyan *Thomas Mann* írja a József és testvérei tetralógiájának első sorában: Mélységes mély a múltnak a kútja, minden nemzedéknek érdemes beletekinteni.

Néhány összehasonlítási szempont a két szöveg között

tulajdonnevek:

Ninive {5}, Elkos, Isten, Úr {10}, Úrnak {3}, Bászán, Kármel, Libánon, Juda, Jákob, Izrael, Seregek Ura {2}, Assiria, No-Ámon, Egyiptom, Puth, Líbia, Assiria királya

Az összehasonlítás azt mutatja, hogy a Biblia szövegében több a konkrét helyre utalás. Radnóti kihagyja Náhum próféta szövegéből azokat a tulajdonneveket, amelyek csak

a próféta idejére érvényesek. Idézi azonban azokat, amelyek saját korára is vonatkoztathatóak. Természetesen egy szón belül megtartja a bibliai jelentést, de hozzátársítja a versszöveg kohéziójának megfelelően az újabb jelentését a szavaknak. Így alakul ki a tulajdonneveknek a strukturált jelentésmezője. A neveknek nagy jelentősége van az Ószövetségben, számtalanszor tettenérhetjük a profétákat, hogyan magyarázzák meg, hogy ez és ez a név hogyan jött létre. (pl. Mózes neve, a vándorlások helyének, folyóinak, kútjainak stb. neve „és eljutának Máraiba, de nem ihatják vala a vizet Marában, mivel keserű vala. Azért is nevezik nevét Marának.” Mózes II. K. 15:23. Ilyen és ehhez hasonló utalásokat számtalant találunk a Bibliában.)

köznevek:

próféta – csak a címben fordul elő, ezzel szemben Radnóti hétszer használja; a köznévi jelentősége megnő a versben, ott ugyanis a műfaj specifikumát is szolgálja.

Angyal, angyali, az ifjú tanítvány, rabbi, vándor, bot, bűn nincs a Biblia könyvében, de szerepel a sáska szó.

Ezzel érdemes foglalkoznunk. A versben a költő a falánk fene sáskák zöld felhője kifejezést arra alkalmazza, hogy az Úr hiába büntette meg Ninivét, semmit sem számított ez a bűnös városnak. A próféta kétszer is felhasználja a szót, mind a kétszer hasonlatban, hasonlóként: ... megemész ... Szaporodjál bár, mint a sáska. A pusztító sáskahadot most mint hatalmas mennyiséget asszociáljuk. Fejedelmeid, mint a sáska ... A hasonlat úgy is érthető, hogy olyan sokan vannak a fejedelmek, mint a természeti csapás, a sáska. De úgy is értelmezhető, hogy olyan pusztítóak is a fejedelmek, mint a sáskák. Egyik jelentés sem egyezik a versbeli sáska szó jelentésével. A költő átveszi a szót a Bibliából, de hűtlen hűséggel megszünteti azokat a jelentéseket, amelyek nem illenek gondolataihoz, és új jelentéssel teremti újjá a bibliai kifejezést. A szó megjelenése kétségtelenül Náhumot idézi, a felhasználása viszont alapja lesz egy látomásos egyéni költői képnek. „A szükséges szó ugyanis, már önmagában, egész viszonyrendszer, információ-sorokat sűrítő.” (11) Jelentésenergiájával feltölti a verset.

Ismét megfogalmazhatjuk, mint előadásunkban többször már, hogy a mítosz sajátosan épül be Radnóti szóhasználatába.

Tanulságos összevetni néhány szinonim kifejezést a két vizsgált szövegben:

(Az Úr) folyamot kiszáraztat (Biblia 12. sor); a bő folyamok kiapadnak (Radnóti 12. sor) elfonnyad a Bászán és a Kármel (Biblia 13. sor); megroggyan a Kármel, a Bászán (Radnóti 13. sor)

Libánon virága elfonnyad (Biblia 13/14. sor); Libánon dísze lehervad (Radnóti 13/14. sor) a hegyek reszketnek előtte (Biblia 15. sor), megrendül a föld és a világ (Biblia 16/17. sor); a hegy megrendül (Radnóti 14. sor)

Nemcsak ebben a versben tapasztalhatjuk ezt a jelenséget, hanem a konkordancia segítségével kimutathatóan egész költészetében. Az önmegjelenítés tehát a szókészlet szavainak jelentésrétegeiben is ott rejtőzik. „A szavak prózai vagy költői értékét, minőségét ugyanis alkalmi használatuk, összefüggésük dönti el.” (12)

Náhum próféta könyve vajon ott volt-e a haláltáborban a költőnél? Vagy annyira ismerte az Írást, hogy emlékezetből szóaltatta meg a prófétát? Megtudjuk-e valaha? Véggigolvasva kortársai, barátai emlékezéseit, erről egyikük sem ír (13).

Felmerült bennünk az is, hogy miért éppen Náhum könyve a Nyolcadik ecloga ihletője. Elgondolkozva ezen, megnéztük a héber szótárban, mit jelent ez a név. Amit találtunk, az lehet az egyik megoldás: férfinév, vagy vigaszt, vigasztalást, részvétet jelentő szó. Talán igaza van *Nemes Nagy Ágnes*nek: „... egész Radnótira jellemző az érzékelésnek ujjal tapintható gyöngédsége, amint ki-kibukkan az irtózatosságból”. (14) Vágyott a költő a vigaszra, a megértésre.

A konkordancia szótár segítségével kiléptünk a versből és kikeresztük azokat a Radnóti-szavakat, szócsoportokat, szintagmákat, metaforákat, amelyek a mítosszal kapcsolato-

sak. A költő önmagára vonatkoztatja őket, kifejezései önvallomásnak tekinthetők. Jelen esetben csak a Bibliában megtalálhatóak jöhettek számításba. Korai kötetekben gyakran találhatunk olyan megfogalmazásokat, amelyek lázadásból fakadhatnak:

... és támadok fel Krisztusként
1928. *Sírálýsikoly*

Verejtékkeresztetől görnyedő ráncokkal terhes
Golgotha volt szememalja, ahol az éjek
szénporos Krisztusai feszültek kéken.
1928. *Szegénység és gyűlölet verse*

És lettem Káin ...
Káin vagyok ...
Káin vagyok ...
1928. „*És szólt és beszélt vala Káin Ábellem!*”

Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetett ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen.
1930. *Arckép*

Később, költészetének mélyülésével, megváltoznak az azonosság-tudat megfogalmazásai. Ebbe az is belejátszhatott, hogy apokaliptikus lett körülötte a világ, s a vers sokszor már csak a nagyharagú próféták szavával szólhatott.

A *Járkálj csak, halálraítélt* című költemény utolsó képei ezt mutatják:

Ó, költő tisztán élj te most,
mint a széljárta havasok
lakói és oly büntelen,
mint jámbor, régi képeken
pöttömnyi gyermek Jézusok.
S oly keményen is, mint a sok
sebtől vérző, nagy farkasok.
1926. *Járkálj csak, halálraítélt*

Városok
lángoltak,
robbantak a faluk!
légy velem
szigorú
Habakuk!
1937. *Lapszéli jegyzet Habakuk prófétához*

mert méltó átkot itt úgysem mondhatna más,
a rettentő szavak tudósa, Ésaiás.
1944. *Töredék*

Ez utóbbi már felfogható a Nyolcadik ecloga előzményének. „Az esztétika ismer belső valóságot, s ez bír olyan fontossággal, mint a valóság. Sőt, ismer költői igazságot is, ismer

egész életre szóló hősi termékeny szerepvállalásokat, amelyek az életnél is fontosabbak.” – írja a költő *Költészet és valóság* c. írásában (15)

A szavak jellemeznek mindnyájunkat, jellemzik különösen azokat, akik a szavak mesterei, a költőket, írókat. Jó velük foglalkozni, szavaikat ízlelgetni, mitológiai utalásaikat vizsgálgatni. Közben a történelem is feltárul előttünk, s benne egy olyan ember, aki szabad tudott maradni a legteljesebb rabságban. Lélekben varázsolta át magát, és vállalta a küzdelmes emberi sorsot.

Mitológiai képei így gazdag emberi és költői tartalommal telítődtek. S alkalmat adnak arra, hogy később bárki, bármilyen korban, ha szenved, ha haláltudata van, de mégis ember akar maradni, beleképzelhesse magát ezekbe a képekbe, újrafogalmazhassa saját kérdéseinek megfelelően.

Vas István szavai összefoglalják Radnóti Miklós költői pályájának befejező szakaszát, művészetének csúcását. Összeveti az Evangélium értékeivel. Nincs még a világirodalomnak olyan könyve, „ahol olyan szorosán és elválaszthatatlanul függ össze erkölcs és szépség, az élet és a halál és a szépség, mint az Evangéliumban. Ezért, azt hiszen, le is írtam én Radnótinak ezekről a verseiről, hogy evangéliumi versek”. (16) A költői identitás mítoszi megfogalmazásai.

Jegyzet

- (1) *Bálint György: A toronyőr visszapillant.* Magvető Kiadó, I. k., 434. p.
- (2) *Boda I. Károly: Költői világlékvizsgálat számítógépes program segítségével.* Debrecen, 1992. kézirat, szakdolgozat; *Boda I. Károly: Füst Milán IV. Henrik királydrámájának konkordanciája.* I–II. kötet. Debrecen, 1994. kézirat
- (3) *Remsző Tibor: Hipertext és multimédia rendszerek.* Kézirat.
- (4) A gondolkodási sémák fogalmának ilyen értelmű használatával kapcsolatban utalunk *Mérő László: Észjárások. A gondolkodás korlátai és a mesterséges intelligencia.* Bp. 1994. művére.
- (5) *Radnóti Miklós művei.* Szépirodalmi Könyvkiadó Bp. 1982. alapján dolgoztunk.
- (6) Itt szeretnénk utalni *É. Kiss Katalin: Felfedezések helyett definíciók = Magyar Nemzet,* 1995. augusztus 8. cikkére.
- (7) *Nemes István: Radnóti Miklós nyelvének archaizmusai.* Magyar Nyr. 1961. 445. p.
- (8) Gondolunk *Babits Jónás* könyvére, Krúdy Szindbád alakjára, Tóth, Juhász, Kosztolányi egy-egy versének metaforájára; Karthagó kövein, Thonuzoba, Litánia ... hogy csak néhány jellemző példát említsünk.
- (9) Itt és a későbbiekben a bibliai idézetek forrása: *Szent Biblia* (ford. Károli Gáspár). (az eredeti szöveggel egybevetett és átdolgozott kiadás). – Biblia Társulat, 1963.
- (10) *Pomogáts Béla: Radnóti Miklós.* Gondolat K. Bp. 1977. 198. p.
- (11) *Nemes Nagy Ágnes: Metszetek.* Magvető K. Bp. 1982. 177. p.
- (12) *Nemes István: Radnóti Miklós költői nyelve.* Akadémiai K. Bp. 1979. 83. p.
- (13) *A kétszerkettő józansága.* Emlékezők Radnóti Miklósról. Bp. Magvető K. 1975.; *Emlék és varázslat: Vallomások Radnóti Miklósról.* Kozmosz K. Bp. 1984.; *Tolnai Gábor: Örökség és örökösök.* Gondolat K. Bp. 1974. 201–279. p.
- (14) *Metszetek.* Magvető K. Bp. 1982. 147. p.
- (15) *Radnóti Miklós művei.* Szépirodalmi K. 1982. 552. p.
- (16) *Vas István: Versről versre.* Jelenkor, 1979. 3. 265. p.